

ELS EXILIS AL SEGLE XIX: L'EXILI CONTINU (LIBERALS, CARLISTES, REPUBLICANS, SOCIALISTES, ANARQUISTES)¹

RAMON ARNABAT MATA
Universitat Rovira i Virgili

RESUM

El segle XIX català pot qualificar-se de segle de l'exili, no tant pel volum total d'exiliats, tot i que fou força important, com per la continuada presència de l'exili en la vida política, econòmica i social del país, i pel fet que aquest afectà totes les tendències polítiques: afrancesats, liberals, absolutistes, carlistes, demòcrates, republicans, anarquistes, socialistes...

PARAULES CLAU

Exili, segle XIX, liberals, carlistes, republicans, història de Catalunya.

**The exile in the nineteenth century: the exile continuous
(liberals, Carlists, republicans, socialists, anarchists)**

ABSTRACT

The Catalan nineteenth century can be called the century of exile, not so much due to the total volume of exiles, though it was quite important, but because of the continued presence of exile in the political, economic and social life of the country, and the fact that it affected all political trends: frenchified, liberals, absolutist, Carlists, democrats, republicans, anarchists, socialists...

KEY WORDS

Exile, nineteenth century, liberals, Carlists, republicans, history of Catalonia.

ACLARIMENTS CONCEPTUALS

Utilitzem el mot *exiliat/exiliada* per referir-nos a aquelles persones que, voluntàriament o per força (ascens de governs contraris o mesures de governs

1. Conferència realitzada el 10 de desembre de 2008.

propis), viuen (cerquen refugi) en un altre país per por a ser represaliades per motius polítics, religiosos o culturals, d'una manera conjuntural, o almenys així ho creuen.

Comentem, però, que en el *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra (1932) es defineix la paraula *exili* com la «pena que consisteix a fer sortir algú de la seva pàtria amb prohibició d'entrar-hi»; l'«obligació de viure fora d'un lloc, lluny d'una persona que hom enyora»; el «sojorn obligatori fora de la pàtria». És a dir, l'*exiliat* seria aquella persona que *obligatòriament*, per condemna o per força, ha de deixar el seu país; però no sempre és així, o almenys es difícil esbrinar què vol dir obligatori, perquè pot ser que no hakis de marxar *obligatòriament*, però que sàpigues que si et quedes pots patir privacions de llibertat. En el mateix *Diccionari*, es diferencia entre *emigrant*, «el que deixa el seu país per anar a viure a un altre», i *emigrat*, «el que viu fora de la seva pàtria obligat per una causa política». Quelcom semblant passa en el *Diccionario de la Real Academia Española* del segle XIX. Per tant, *emigrat* (que no deixa de ser un gal·licisme d'*émigrée*, paraula que sorgeix amb la Revolució Francesa per referir-se a aquells que marxen del país per causes polítiques), seria equivalent a *exiliat*, mentre que *emigrant* voldria referir-se a aquells que voluntàriament deixen un país per anar a un altre, per exemple a cercar feina.

En el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (1995), s'amplia el concepte de *exili*, «expatriació voluntària o forçosa especialment per motius polítics», alhora que, contradictòriament, es manté la definició de Pompeu Fabra, de manera que, a l'hora de definir *exiliat/exiliada*, repeteix la definició reduccionista: «que viu fora de la seva pàtria per força». Pel que fa a les paraules *emigrant*, «deixar el propi país per anar a viure en un altre», i *emigrat*, «persona que viu fora de la seva terra obligada per una causa econòmica o política», manté la mateixa diferenciació que el *Diccionari general*, tot i afegir la vessant econòmica a les causes de l'emigrat. De fet, aquesta és la definició que incorpora la *Gran enciclopèdia catalana* per parlar de l'*exili*: «Allunyament, voluntari o forçós, del territori d'un estat, especialment per motius polítics. No té el caràcter jurídic de pena, sinó que es tracta d'una mesura política i, per tant, sense termini fixat; la possibilitat de tornar al propi país és aleatòria i depèn del canvi en la situació política».

Des de la Revolució Francesa i al llarg del segle XIX, hom parla normalment d'*emigrat/emigrada* per referir-se a l'*exiliat/exiliada*, i així ho defineixen els diccionaris. No serà fins a començaments del segle XX quan la paraula

exiliat/exiliada s'incorporarà a l'ús comú i als diccionaris de la llengua catalana i espanyola. Hi ha encara uns altres termes, els de *deportat/deportada* (quan es transporta algú a algun lloc dins del propi estat, normalment possessions allunyades); *desterrat/desterrada* (quan s'obliga algú a viure un temps allunyat del seu domicili habitual, però dins l'estat); *expatriat/expatriada* (quan s'obliga algú, mitjançant la llei, a viure fora del seu país).

Si consultem el *Diccionari epistemològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines (1982), ens trobem que les paraules *emigració*, *emigrant*, *emigrar* («anar-se'n a viure a un país que no és el propi»), *emigrat* ens remetent a *migrar* del llatí *migrare* ('anar d'un lloc o d'un clima a un altre per estar-s'hi'), *eminar*, *eminada*. Pel que fa a la paraula *exili*, ens diu que prové del llatí *exsilium*, derivada d'*exsilire*, 'saltar en fora'. Les primeres referències en català apareixerien als segles XIII (*exil*) i XIV (Llull i Bernat Metge), així com la paraula *exiliat* (*exiliat*). La paraula *emigrant* sorgiria a la Catalunya pirenaica per referir-se als emigrants francesos que escapaven de la Revolució.

EL SEGLE DE L'EXILI

Si hi ha un segle en la història del nostre país que pugui qualificar-se com el segle de l'exili, aquest és sens dubte el XIX. No tant pel volum total d'exiliats, que fou força important, tot i que inferior al del final de la Guerra Civil del segle XX, com per la continuada presència de l'exili en la vida política, econòmica i social del país, i pel fet que aquest afectà totes les tendències polítiques: afrancesats, liberals, absolutistes, carlistes, demòcrates, republicans, anarquistes, socialistes...² L'escriptor madrileny José Larra va escriure, l'any 1835: «por poco liberal que uno sea, o está uno en la emigración, o de vuelta de ella, o disponiéndose para otra».³ Un altre escriptor madrileny, Eugenio de Ochoa, escriu a l'article «Emigrados» (1845): «los hombres que más la honran en virtud, en letras y en armas han comido en alguna época de su vida el pan amargo del destierro».⁴ En canvi, Rico y Amat, en el seu *Diccionario de los políticos*, escriurà que l'emigració no deixa de ser una «especie de veraneo político en que algunos abandonan la España para marcharse al extranjero, como quien se marcha a tomar baños», que uns aprofiten per viure «a lo grande» i

2. Juan F. FUENTES (2002), «Imagen del exilio y del exiliado en la España del siglo XIX», *Ayer*, núm. 47, p. 35-56.

3. Mariano José de LARRA (1835), «La diligencia», *Revista Mensajero*, núm. 47 (16 abril 1835) (firmat: Fígaro).

4. José Luís ABELLÁN (1986), *Los españoles vistos por ellos mismos*, Madrid, Turner.

d'altres «para labrarse una reputación de gran utilidad para hacer carrera política».⁵

L'exili català del segle XIX combina el caire massiu de finals dels períodes bèl·lics més importants: 1808-1814, 1822-1823, 1827-1828, 1833-1840, 1846-1848 i 1872-1876, amb el caire més individual dels canvis de règims polítics de 1820, 1843, 1856 i 1874. A més, Catalunya ha estat per a molts espanyols lloc de pas cap a l'exili i per a molts francesos lloc d'entrada cap a l'exili.

Les raons que portaran a l'exili a milers de catalans al segle XIX seran diverses, però la majoria estaran lligades a la vida política del país. Al llarg del segle XIX uns cinquanta mil catalans (uns dos-cents mil espanyols) marxaren a l'exili per un motiu o un altre, d'una manera voluntària o forçosa. Per una banda, trobem els exiliats forçats o forçosos, els perseguits, els desterrats o els presoners de guerra, i, per l'altra, els exiliats voluntaris que cerquen refugi per por a la repressió (per derrota militar o persecució política), per mostrar la seva dissidència amb el règim polític o amb el govern de torn. La majoria dels catalans exiliats del segle XIX s'instal·laran a França, i en menor mesura a Anglaterra, a Gibraltar, als Països Baixos, a Portugal, i encara d'altres a Amèrica (del Nord i del Sud) i al nord d'Àfrica (Algèria). Però, encara trobem una altra classe d'exili, la de l'exili interior, l'exili d'aquelles persones que no volen o no poden marxar, malgrat tenir raons per fer-ho i que opten (per voluntat o per força) per quedar-se al país, ja sigui per oposar-se al règim o per sobreviure.

A l'hora de cercar les causes d'aquest continuat exili, cal considerar el llarg enfrontament entre revolució i contrarevolució que travessà el segle XIX i que es manifestà sovint mitjançant la utilització de la violència política, dels uns i dels altres. Aquesta violència política, entesa com la força amb què a algú o a alguns se'ls obliga a actuar políticament contra els seus desigs o se'ls impedeix actuar conforme als seus desigs, derivà sovint en guerra civil. Un cop acabada la guerra serà impossible conviure pacíficament, perquè el guanyador voldrà aniquilar l'enemic o forçar-lo a marxar a l'exili. Aquest és un tret comú d'Europa, però és més accentuat a l'Estat espanyol, i encara més a Catalunya, on la divisió del país es mantingué al llarg del segle XIX i on ambdós bàndols trobaren sempre homes disposats a enrolar-s'hi. El que caracteritza la Catalunya del XIX és la profunda divisió social, política i cultural, que fa que en tots els enfrontaments hi hagi un gruix important de la societat implicat, i que, en la seva resolució, sempre hi hagi un gruix considerable de perdedors.

5. Juan RICO Y AMAT (1855), *Diccionario de los políticos o verdadero sentido de las voces y frases más usuales entre los mismos*, Madrid, Imprenta de F. Andrés y Cia.

El nostre país va viure sis guerres al llarg del segle XIX, cinc d'elles civils, la qual cosa condicionà la dinàmica política i social del país: la Guerra del Francès (1808-1814), la Guerra Reialista (1822-1823), la Guerra dels Malcontents (1827-1828), la Primera Guerra Carlina (1833-1840), la Guerra dels Matiners (1846-1849), i la Tercera Guerra Carlina (1872-1876). A més, dues d'aquestes guerres foren exclusivament catalanes (la dels Malcontents i la dels Matiners). Però si, al llarg del segle XIX, la guerra i l'exili foren constants, més ho foren durant la primera meitat, on es concentraren cinc de les sis guerres i quatre dels cinc enfrontaments armats civils. De fet, hi hagué enfrontaments armats a Catalunya durant vint dels cinquanta primers anys del segle XIX, de manera que cada generació visqué dues o tres guerres i en el marc general de la violència política. Ens centrarem en aquesta primera meitat del segle XIX.

Quines conseqüències tindrà l'exili? Doncs, seran ben diverses. Per una banda, alguns dels que marxaran del país d'una manera provisional, es quedaran fora definitivament. D'altres moderaran les seves posicions i acabaran reincorporant-se al país. D'altres extremaran les seves posicions, cosa que dificultarà la seva reincorporació. D'altres adoptaran noves idees polítiques, noves modalitats culturals o mentalitats econòmiques.

Malgrat la seva importància, l'exili del segle XIX català ha estat molt poc estudiat, i sovint ens hem de refiar d'estudis d'àmbit espanyol, on s'ha prestat molta més atenció a aquesta qüestió. També cal dir, però, que la vida política catalana del XIX està plenament lligada a la vida política espanyola i que, pel que fa a l'exili, les característiques són semblants, amb els matisos que calgui.⁶

6. Vegeu Ramon ARNABAT (2007), «Catalunya país d'exilis (segle XIX). Exilis catalans en el segle de les sis guerres», a Josep M. SOLÉ I SABATÉ (dir.), *La Guerra Civil a Catalunya*, vol. 6: *L'exili*, Barcelona, Edicions 62, p. 17-19; ASSOCIACIÓ RECERQUES (ed.) (2002), *Enfrontaments civils: Postguerres i reconstruccions: Segon Congrés Recerques, Lleida, 10-12 d'abril 2001*, Lleida, Associació Recerques, Universitat de Lleida i Pagès Editors, 2 v.; Carles RAHOLA (1926), *Els emigrats polítics en la història*, Girona, Obradors Gràfics d'El Autonomista; José Luis ABELLÁN (2001), *El exilio como constante y como categoría*, Madrid, Biblioteca Nueva; Jean-René AYMES (2008), *Españoles en París en la época romántica, 1808-1848*, Madrid, Alianza; Jordi CANAL (ed.) (2007), *Exilios: Los éxodos políticos en la historia de España, siglos XV-XX*, Madrid, Sílex; Encarnación LEMUS (ed.) (2002), *Los exilios en la España contemporánea*, Madrid, Asociación de Historia Contemporánea i Marcial Pons, p. 11-179 (dossier de la revista *Ayer*, núm. 47); Clara E. LIDA (1997), *Inmigración y exilio: Reflexiones sobre el caso español*, Mèxic, Siglo XXI; Gregorio MARAÑÓN (1961), *Españoles fuera de España*, Madrid, Espasa Calpe (1a ed., Buenos Aires, 1947); Daniel RIVADULLA BARRIENTOS *et al.* (1992), *El exilio español en América en*

Darrere de la violència política i dels enfrontaments armats civils, trobem el rerefons d'una mentalitat inquisitorial del *bé* i del *mal*, defensada des dels sectors contrarevolucionaris, que donava poc marge a la convivència política. Enfront de la ideologia democràtica i republicana de la inclusió civil i política de tots els ciutadans, la ideologia reaccionària mantindrà el discurs de la divisió del país entre els *bons* i els *dolents*, i per tant una política segregacionista i excloent que pretindrà eliminar o esclafar *l'altre*. Ho podem comprovar en aquest discurs adreçat a Ferran VII l'any 1814, tot just restaurat l'absolutisme:

[...] tres o quatre mil enemics de la Vostra Majestat portats uns a la foguera i els altres a una illa incomunicada, en res fan decreïxer el nombre dels vostres vassalls.

Aquesta política deixarà poc espai vital i polític per als perdedors, sobretot quan aquests siguin liberals, demòcrates o republicans, o fins i tot quan els perdedors siguin els contrarevolucionaris, ja que, segons la seva ideologia excloent, no tenen lloc en un país governat pels *altres*. De manera que l'exili esdevindrà un fenomen permanent i variat durant el segle XIX. Ferran Soldevila, escriu:

Els inicien la sèrie inacabable d'emigrats: una altra característica del segle XIX: homes obligats a expatriar-se per a evitar càstigs o perills, que lluiten a l'estranger pels seus ideals, per les seves ambicions o per les seves conveniències; que s'arrossequen sovint en una vida plena de privacions i d'adversitats, i que esperen en l'enyorança l'hora del retorn a la pàtria, no per tots ells aconseguit. Si alguns, per les seves professions o activitats, poden adaptar-se i encara triomfar, la majoria no fa més que vegetar obscurament. Alguns, malgrat tot, en mig de llurs patiments s'enriqueixen d'experiències de tota classe, prenen contacte amb corrents polítiques i socials, literàries, artístiques i científiques, reben influències que mai haurien pogut rebre sense sortir del país. Espanya rebrà molt d'aquest forçat contacte dels seus fills amb l'estranger; passaran per ell figures de tots els camps, des de l'extrema dreta fins a l'extrema esquerra, homes de tota espècie i categoria, militars, polítics i intel·lectuals, principalment.⁷

el siglo XIX, Madrid, MAPFRE; Javier RUBIO (1975), *La emigración española a Francia*, Barcelona, Ariel; Germán RUEDA (1993), *La emigración contemporánea de españoles a Estados Unidos, 1820-1950, de «dons» a «misters»*, Madrid, MAPFRE; Germán RUEDA (2000), *Espanoles emigrantes en América, siglos XV-XX*, Madrid, Arco Libros; Consuelo SOLDEVILA ORIA (2001), *El exilio español, 1808-1975*, Madrid, Arco Libros; Juan B. VILAR (2006), *La España del exilio: Las emigraciones políticas españolas en los siglos XIX y XX*, Madrid, Síntesis.

7. Ferran SOLDEVILA (1959), *Historia de España*, vol. VI i VII, Barcelona, Ariel.

I afegeix:

Aquest bé que Espanya rebrà de l'emigració no compensarà el mal dels propis fets que l'han engendrat i de les altres conseqüències que hauran produït; el mal del que podríem anomenar el revers de l'emigració: el descrèdit que provoca pel país la sola circumstància de tenir tants homes en l'ostracisme, i l'altra classe de descrèdit suscitat pels elements tèrbols que mai manquen en els èxodes polítics.

Per aquest motiu trobem personatges clau de la història de Catalunya que passen bona part de la seva vida a l'exili, com ara l'escriptor i polític liberal Antoni Puigblanch (Mataró, 1795 - Londres, 1840), que va passar vint-i-cinc anys dels quaranta-cinc que va viure a l'exili; o el cap militar carlista Ramon Cabrera (Tortosa, 1806 - Virginia Water, 1877), que va passar trenta-sis anys dels setanta-un que va viure a l'exili.⁸ Per no citar personatges com Abdó Terrades, Víctor Balaguer o Joan Prim.

DE LA REVOLUCIÓ FRANCESA A LA GUERRA DEL FRANCÈS (1789 - 1819)

Des de finals del segle XVIII, amb motiu de la Revolució Francesa (1789-1794), Catalunya havia rebut exiliats francesos de tendència conservadora que fugien del procés revolucionari i dels seus efectes (nobles i criats, clergues, oficials de l'exèrcit... unes dues mil persones en total, famílies en molts casos); amb la Guerra del Francès canviaria definitivament la direcció de l'exili, ara seran els catalans els que cerquin refugi al país veí.

Comentem, encara que sigui breument, alguns aspectes de l'emigració francesa a Catalunya. Carles Rahola escriurà d'una manera enyoradissa sobre aquests exiliats:

[...] ells, que estaven acostumats a tots els honors, que havien brillat en una de les corts més fastuoses d'Europa, que eren servents fidels d'una monarquia mil·lenària, fundada er sants, varen conèixer tots els sofriments, totes es penalitats totes les petites misèries, totes les angoixes de l'emigració.⁹

S'establiran a l'Empordà (la Jonquera, Figueres, la Bisbal), a la Cerdanya i al Gironès (Girona), preferentment. Fins al punt que al puig Bassegoda (de 1.363 m a la Garrotxa), hi ha el denominat *Pla dels Emigrants*.

8. Enric JARDÍ (1960), *Antoni Puigblanch: Els precedents de la Renaixença*, Barcelona, AEDOS; Conxa RODRÍGUEZ (1989), *Ramon Cabrera a l'exili*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

9. RAHOLA (1926), p. 17.

Entre els emigrants francesos destaquen els clergues, de les altes jerarquies, com el bisbe Francesc de Tarbes o Cropte de Chanterac, i rectors de parròquia, molts dels quals es guanyen la vida ensenyant llengua francesa, com Chénier a Barcelona o Orfília a Maó. També nobles, com les comtesses d'Artois i de Palastron, o la duquessa d'Orleans, o els comtes d'Artois i de Toulouse-Lautrec. A poc a poc els exiliats reialistes francesos aniran estenent-se cap al sud: Tarragona, Montblanc i Reus, i altres indrets del nord, com la Cerdanya i la Vall d'Aran, tot i que, majoritàriament, acabaran instal·lant-se a Barcelona. Molts d'aquests exiliats, sobretot nobles, tornaran a França amb Napoleó (1801-1814), primer, i amb Lluís XVIII, després (1814). Alguns militars, però, restaran a Espanya i s'enrolaran al seu exèrcit, com el general Blai de Fournas, que fins i tot lluità contra les tropes napoleòniques a Girona.

Per la seva banda, Miquel dels Sants Oliver va dir que aquests exiliats «varen convertir Catalunya en una altra Coblença: la Coblença del Sud»,¹⁰ des d'on conspiraren contra la França revolucionària. Segons el *Moniteur* oficial, l'any 1791 hi havia a Girona i Figueres i els seus voltants un miler d'exiliats que, segons el Govern francès, «portaven la ràbia al pit, professaven el més negre fanatisme i tots volien nedar en la sang de llurs conciutadans». No anaven gaire desencaminats, i els exiliats comencen a formar clubs reialistes a Tarragona i a Reus (Club de la Restauration).

El gran nombre d'emigrants francesos entre 1791 i 1792 preocupà les autoritats, ja que bona part dels catalans acabà recelant d'aquells veïns del nord que els feien competència a casa amb els seus oficis. Així ho manifestava, el 22 de febrer de 1792, el comte de Lacy, capità general de Catalunya al comte de Floridablanca:

Uno de los objetos que me dan más cuidado y merece por sus temibles resultas más vigilancia es este número de emigrantes que cada día sobrecarga y no veo como salir de ellos [...] esto nos inquieta e incomoda, porque los catalanes ven con ojos de envidia que hay artesanos y gentes de oficios que quieren trabajar y si lo hacen por dos cuartos menos, es envidia y veo que en los lugares están mal vistos los emigrantes y estoy con cuidado para que no pare en golpes que sería un degüello.¹¹

No podem oblidar, però, que un grapat de catalans i espanyols passaren a la França revolucionària, en iniciar-se el tancament del règim davant la Revo-

10. Miquel dels Sants OLIVER (1917), *Catalunya en temps de la Revolució Francesa*, Barcelona, Societat Catalana d'Edicions.

11. Citat per RAHOLA (1926), p. 56-57.

lució Francesa. D'aquest grup de persones que simpatitzava amb les idees revolucionàries, potser el més conegut sigui José Marchena, l'*abate Marchena*.¹²

La Guerra del Francès marcà l'inici dels enfrontaments armats del segle XIX que afectaren directament Catalunya i, alhora, l'inici dels desplaçaments massius de població per raons polítiques, dels exilis contemporanis.¹³ Al llarg de la guerra hi hagué diversos catalans que passaren a França, uns a la cerca de feina, tot fugint de la guerra i la misèria, d'altres com a desertors de les tropes insurrectes de Catalunya (1808), d'altres com a ostatges o deportats (clergat, guerrillers). Finalment, els presoners dels exèrcits napoleònics (aquest fou el contingent més nombrós, arribarà a les seixanta-cinc mil persones en total, soldats i dones), que foren estacionats en dipòsits, per tal de treure força a l'enemic a l'interior d'Espanya. D'aquests presoners, uns deu mil s'incorporaren a batallons de treballadors, d'altres aniran a parar a camps de concentració (des d'on sortiran per treballar com a jornalers, menestrals o pagesos), i encara uns dos mil s'allistaren a la legió portuguesa. Caldria afegir-hi el miler de residents que ja hi havia a França l'any 1808 (la majoria catalans i desertors de les tropes insurrectes) i els quinze mil homes de les tropes del marquès de la Romana, que col·laboraven amb l'Imperi napoleònic a Dinamarca.

Però, fou a partir de 1813 quan podem marcar l'inici de l'exili voluntari català a l'època contemporània, amb l'arribada d'afrancesats i les seves famílies, una amalgama de fidels a Josep I, col·laboracionistes i oportunistes, que fugen de la repressió fernandina (2.252 funcionaris i 830 militars segons les dades oficials dels registres francesos, a començaments de 1813), als quals s'anà afegint un gruixut contingent de soldats i presoners de guerra. En total es parla d'unes dotze mil famílies (unes trenta-sis mil persones).

Més tard, al llarg de 1814, s'hi sumaren patriotes liberals (professionals, classes mitjanes, negociants i propietaris) que cercaven refugi davant la repressió absolutista. Entre ells personatges il·lustres com Leandro Fernández

12. Fernando DÍAZ PLAJA (1986), *El Abate Marchena: Su vida, su tiempo, su obra*, Madrid i Lleó, Diputación Provincial.

13. Per a aquesta qüestió, vegeu Jean-René AYMES (1987), *Los españoles en Francia, 1808-1814: La deportación bajo el Primer Imperio*, Madrid, Siglo XXI; Luis BARBASTRO GIL (1993), *Los afrancesados: Primera emigración política del siglo XIX español, 1813-1820*, Madrid, CSIC; Juan LÓPEZ TABAR (2001), *Los famosos traidores: Los afrancesados durante la crisis del Antiguo Regimen, 1808-1833*, Madrid, Biblioteca Nueva; Lluís M. de PUIG (1985), *Tomàs Puig: Catalanisme i afrancesament*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans; Enric RIERA (1994), *Els afrancesats a Catalunya*, Barcelona, Curial, i també VILAR (2006), p. 61-117.

Moratín, Conde, Meléndez Valdés, Lista, Llorente. Manuel Silvela, per exemple, va dedicar-se a l'ensenyança i fins i tot fundà escoles. D'altres feren de mestres, matemàtics, naturalistes, advocats... L'escriptor Lista, per exemple, anava de poble en poble amb una corrua d'emigrants, i es guanyava la vida dient missa i ensenyant. L'historiador Llorente van acabar sent expulsats de França a causa del seu liberalisme exaltat.

El Govern francès distingí entre aquells que havien estat fidels a l'Imperi i llurs famílies, que rebrien un ajut, i aquells altres que hi eren per raons econòmiques, als qual s'ajudaria a trobar feina. Amb la prohibició explícita de residir a menys de vint-i-cinc quilòmetres de la frontera. Napoleó acollí bé aquells que havien mostrat el seu suport als francesos, i organitzà un servei de socors gestionat per una junta, al capdavant de la qual col·locà el seu ministre d'Afers Estrangers.

De fet, el Reial decret de 4 de maig de 1814 havia ja deixat molt clara la voluntat de Ferran VII de restaurar l'absolutisme:

[...] mi real ánimo es no solamente no jurarla ni acceder a dicha constitución, ni a decreto alguno de las Cortes generales y extraordinarias, y de las ordinarias actualmente abiertas, a saber, los que sean depresivos de los derechos y prerrogativas de mi soberanía [...], sino declarar aquella constitución y tales decretos nulos y de ningún valor ni efecto, ahora ni en tiempo alguno, como si no hubiesen pasado jamás tales actos, y se quitasen de en medio del tiempo.

En aquest text hi ha dos aspectes a comentar. Primer, Ferran VII no abolirà tota l'obra de les Corts de Cadis, sinó tan sols «los que sean depresivos de los derechos y prerrogativas de mi soberanía». Per exemple, no retornarà el poder jurisdiccional als nobles, sinó que restarà en mans exclusives del rei (nomenar ajuntaments i fer justícia). Segon, hi ha un interès per fer com si els canvis es poguessin esborrar d'una ventada: «se quitasen de en medio del tiempo». Però el retorn era impossible a mitjà termini, les llavors del liberalisme ja estaven sembrades i el problema econòmic no era tan sols conjuntural, sinó estructural, és a dir, les estructures de l'Antic Règim frenaven el creixement econòmic des de finals del segle XVIII, especialment pel que feia a la indústria i el capitalisme (colònies i mercat interior). La solució estava en la repressió contra el liberalisme (persones, idees, fets).

El 2 de març de 1814, el general Francesc de Copons, capità general del Principat de Catalunya, publicà un ban per evitar la massiva sortida de catalans afrancesats:

Deduciéndose tanto por varios periódicos, como por otros papeles que me han sido dirigidos, que la opinión pública, y sobre todo la de los menos instruidos, está vacilante sobre la autoridad con que salen de Barcelona y de otros puntos ocupados por el enemigo diferentes individuos españoles que por los encargos y empleos que han obtenido del gobierno intruso se han hecho acreedores á la execración de todos los buenos ciudadanos, Tengo por conveniente [...], que por la autoridad militar que reside en mi y en mi tribunal, que lo es el de la Auditoría de Guerra, no se ha librado ningún salvo-conducto [...].¹⁴

A finals de 1814 hi havia uns dos mil refugiats catalans a França (uns quinze mil espanyols), la majoria als departaments del sud del país, i uns pocs a Anglaterra, com ara Antoni Puigblanch. La majoria eren soldats i presoners de guerra que hi havien entrat per força acompanyant la retirada de les tropes napoleòniques, però també hi havia una porció d'afrancesats i liberals catalans que hi havien cercat refugi davant la repressió absolutista (professionals, classes mitjanes, negociants i propietaris). La majoria aniran a parar als batallons de treballadors i als dipòsits de refugiats, en realitat camps de refugiats, i al cos legionari de l'exèrcit francès. D'altres, pocs, arribaren a Amèrica i s'instal·laren a Nova Orleans, Filadèlfia o Baltimore, i d'altres a Argentina, a Riu de la Plata.

La primera i la segona caiguda de Napoleó el 1814 empitjorà la situació dels catalans refugiats a França, i especialment la dels afrancesats. El duc d'Angulema (12 de maig de 1814) va fer vigilar severament els emigrats espanyols i els escurçà la ració. Per aquest motiu, alguns es plantejaren retornar, però el Reial decret de Ferran VII de 30 maig de 1814 (que imposava diverses penes de desterrament als afrancesats i als liberals i que marcava l'inici de la repressió absolutista oficial) els va treure les ganes d'intentar-ho, i al contrari encara afegí més liberals a l'exili (fins a arribar als quinze mil junt amb els afrancesats), mentre que els soldats anaren tornant progressivament.

Tot plegat s'agreujà amb el Reial decret de 15 de desembre de 1815, la qual cosa provocà una segona onada d'exiliats, en aquest cas patriotes liberals. Entre tres mil cinc-cents i quatre mil catalans (entre quinze mil i divuit mil liberals espanyols) s'escamparen per Europa, uns tres mil cinc-cents (quinze mil), i per Amèrica cinc-cents (tres mil): Nova Orleans, Filadèlfia i Baltimore, al nord, i Riu de la Plata, al sud, fugint de la repressió absolutista. Es tractava de població qualificada, classes mitjanes, comerciants, propieta-

14. Vegeu LÓPEZ TABAR (2001).

ris i professionals. La majoria es concentraren a Nimes, Rodez, Cahors, Agen, Libourne, Montauban, Auch, Mont-de-Marsan, i els més benestants a París i Bordeus.

Amb la restauració de Lluís XVIII, la situació encara es complicà més, ja que molts d'ells foren acusats de complicitats amb el cop d'estat napoleònic i augmentaren les mesures repressives contra ells. El Govern francès pressionarà els exiliats perquè retornin a Espanya, i reduirà els ajuts i augmentarà la repressió en els camps de refugiats, acusats de col·laborar amb els insurrectes francesos. Alguns tornaran cap a Catalunya i Espanya al llarg de 1815, però aquest any encara i havia entre sis mil i set mil espanyols (una tercera part catalans) refugiats a França. A l'Estat francès el manteniment dels refugiats els costava cinc milions de francs.

La majoria dels exiliats, aquells que no tenien béns de fortuna o talent, visqueren amuntegats en veritables camps de concentració, com eren els dipòsits d'emigrats, i de la caritat pública. Tal com assenyala José Deleito, «apenas habrá rincón alguno de los Pirineos, por donde no hayan vagado aquellas tristes sombras errantes».¹⁵

Un escriptor de l'època, Eugenio Ochoa, va escriure:

Aislados de los franceses, medio desnudos, mal alimentados, embrutecidos por el ocio forzado, sería suficiente con decir que, en alguna ocasión, un pantalón roto, servía para siete personas, que se lo ponían por riguroso turno, un día a la semana, pasándose en cama los otros días.

I amb l'esperança de tornar aviat al seu país, o be d'anar-hi d'una manera clandestina temporalment:

[...] la ilusión [de tornar] les ayudaba a soportar el calvario de su exilio, con esperanzas siempre renovadas y siempre fallidas.¹⁶

Cal recordar que des de 1814 i fins al triomf de Riego el 1820, cada any es produeix un pronunciament constitucional: el 1814 Francisco Espoz y Mina s'aixeca a Navarra; el 1815 Juan Diaz Porlier s'aixeca a Galícia; el 1816 a Madrid es desenvolupa la conspiració del triangle; el 1817 Luis Lacy encapçala un

15. José DELEITO PIÑUELA (1921), *La emigración política en España durante el reinado de Fernando VII*, Madrid, Nuestro Tiempo.

16. Traducció al català de la citació a ABELLÁN (1986).

aixecament a Catalunya que tindrà un ampli suport social; el 1818 Juan Van Halen s'aixeca a Granada i Múrcia; el 1819, Joaquín Vidal a València, i, finalment, el gener de 1820 el coronel Rafael del Riego s'aixeca a Las Cabezas de San Juan.

A diferència de l'exili francès, l'exili liberal català a Anglaterra mantindrà el seu caire cultural i polític, i esdevindrà un nucli d'oposició a l'absolutisme. Allà hi trobarem l'Antoni Puigblanch. Alguns com Van-Halen anaren a parar a Rússia, on es posaren a les ordres del tsar en la campanya del Caucas, i després va prendre part en la revolució belga de 1830. O Flórez Estrada, que l'any 1818 anà a Itàlia a oferir a Carles IV la restitució del tro espanyol, si acceptava el règim constitucional, un afer poc conegut de la Restauració dels Àustria, i que des de Londres adreça un famós manifest a Ferran VII.

Entre 1816 i 1818 Ferran VII publica diversos decrets d'amnistia, però aquesta és tan reduïda que pocs exiliats s'hi acullen. Vegeu, per exemple, la *Real cedula de S.M. y señores del Supremo Consejo de Hacienda de 28 de junio de 1816, por la cual se prescriben las reglas que se han de observar en la substanciación y determinación de las causas contra los extrañados del Reino por adictos al Gobierno intruso con lo demás que se expresa* (28 de juny de 1816). Tot i les limitacions, hi ha un continuat degoteig de peticions de retorn.

Més endavant es publicarà la Reial cèdula del 15 de febrer de 1818, fou el primer intent seriós d'obrir les portes als afrancesats, tot i les moltes restriccions que contenia. Motiu pel qual molts d'ells van decidir quedar-se a França, on alguns fins i tot es nacionalitzaren, com Silvela, Moratín, el coronel Francesc Amorós i Ondeano, un gran pedagog i fundador de la gimnàstica racional, el marquès de Soletó. L'excomissari regi de Catalunya, Josep Garriga, pogué exercir la seva professió de metge, o fer classes de castellà als fills de les famílies benestants. O l'excorregidor de Figueres i president de l'Audiència afrancesada de Barcelona, Tomàs Puig, un home de lleis que es va passar part del seu exili cursant els estudis de química a la Facultat de Medicina de Montpeller. Més tard hi ha nous intents, així el 17 de desembre de 1819 es publica una reial ordre del 2 d'aquest mes.

EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)

La proclamació de la Constitució de 1812, el mes de març de 1820, va comportar el retorn de bona part dels liberals exiliats a França, alhora que els decrets de 23 i 26 d'abril d'aquest any facilitaven el retorn dels afrancesats, tot i que encara n'establien condicions de residència, i no serà fins al Decret

d'ammistia de les Corts de 26 de setembre quan podran tornar amb plenes garanties i drets.¹⁷

S'iniciarà ara un exili individual de signe contrari, ara seran els reialistes o absolutistes el que cercaran refugi a l'altra banda de la frontera per tal de fugir del sistema constitucional o participar i dirigir la contrarevolució. Els propietaris Salvador Malavila o Domènec Caralt, en seran exemples prou clars, junt amb una corrua d'eclesiàstics, com ara l'arquebisbe de Tarragona, Jaume Creus, o el bisbe de Solsona. Mig miler de catalans, majoritàriament membres del clergat, contraris a la Constitució passaren a França entre 1820 i 1822.

Al seu torn, Catalunya rebria prop d'un miler d'exiliats que fugien de l'absolutisme, sobretot italians (napolitans i piemontesos), però també francesos. Molts dels exiliats italians que s'instal·laren a l'Espanya liberal ho van fer a Barcelona, Mataró, Girona i Tarragona, i van participar tant en les societats secretes, sobretot carbonàries, com en la milícia voluntària i les tropes de xoc en la Guerra Reialista, formant batallons propis, *el batalló dels emigrants italians*.¹⁸

Una mica diferent és el cas del cirurgià francès Josep Cassanyes, diputat de la Convenció i comissari de l'Exèrcit republicà en la Guerra Gran. Caigué en desgràcia amb la restauració absolutista i hagué d'emigrar l'any 1817 cap a Suïssa, i el 1821 desembarcà al nord de Catalunya i s'instal·là a l'Escala, on exercí de barber cirurgià. Des d'aquesta població i Figueres participà en algunes conspiracions dels liberals francesos, motiu pel qual les autoritats absolutistes franceses maldaren, sense aconseguir-ho, que el traslladessin lluny de la frontera.

Al llarg del Trienni Liberal, amb l'agudització de l'enfrontament entre reialistes i constitucionals, anirà ampliant-se la nòmina de catalans refugiats al departament dels Pirineus orientals, que pressionaran el Govern francès perquè intervingui i restauri l'absolutisme, alhora que financen i dirigeixen les partides reialistes que volten per Catalunya. La guerra civil que patirà Catalunya entre l'estiu de 1822 i la tardor de 1823, convertirà la frontera francesa en

17. Alberto GIL NOVALES (1975), *Las sociedades patrióticas (1820-1823): Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, Madrid, Tecnos, 2 v.; Ramon ARNABAT (2001), *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, Eumo; Ramon ARNABAT (2006), *Visca el rei i la religió!: La primera guerra civil de la Catalunya contemporània*, Lleida, Pagès Editors.

18. Giovanni ALBERTOCHI (2006), «Exiliats italians a Catalunya a començaments del segle XIX», *Revista de Catalunya*, núm. 215, p. 16-35.

un lloc d'aixopluc de les partides reialistes. Però, serà a partir de la derrota d'aquestes partides, a l'hivern de 1823, quan la Regència d'Urgell, integrada pel marquès de Mataflorida, el baró d'Eroles i l'arquebisbe Jaume Creus, s'hagi de refugiar a França, junt amb la majoria de components de les partides reialistes catalanes.

A finals d'any, segons les dades del vicecònsol espanyol a Perpinyà, al departament dels Pirineus orientals hi havia entre quatre mil nou-cents i cinc mil reialistes, i afegia que, de moment, «han cesado las voces que corrieron de armarlos, y al contrario hace unos días que no reciben más socorro que el del pan y este escaso, de suerte que se hallan en la mayor miseria, sosteniéndose únicamente de las limosnas que recogen».¹⁹ Aquestes xifres són una mica exagerades, perquè segons un recompte fet per l'Administració francesa, a finals de gener de 1823, hi havia un total de 1.556 soldats reialistes, 207 oficials i 401 religiosos (2.154 homes en total), com a refugiats catalans als Pirineus orientals.²⁰ Aquestes dades són confirmades per un informe del prefecte de Perpinyà en què deia que, a començaments de gener de 1823, hi havia 1.408 reialistes refugiats al seu territori, dels quals 1.142 havien manifestat la seva voluntat d'armar-se i tornar a Espanya a lluitar contra els constitucionals.²¹

La situació dels soldats reialistes a França era força miserable, tal com va escriure Josep Nin, *Xaconin*, un reialista d'Albinyana (Baix Penedès) que acompanyava el general Romagosa:

[...] ens ban donà lo pa; de tanta gana que teníem, quan se'l ban donà de seguida se'l vam acabà y los francesos deien «Miserable espanyol», y quasi ploraven.²²

Després de voltar per la Catalunya Nord, s'establiren (el dia 29 de febrer de 1823) al campament de Sant Esteve, on foren vestits, alimentats i armats. En aquests campaments, distribuïts per la Cerdanya i el Rosselló, els reialistes reorganitzaren les seves forces. Les dificultats d'aprovisionament crearen continuats problemes entre els reialistes i les autoritats franceses, ja que cal considerar que en el departament francès dels Pirineus orientals hi havia uns sis

19. Archivo Histórico Nacional (AHN), Estado, lligall 6228, carta de 17 de desembre de 1822.

20. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), lligall 4MP-339.

21. ADPO, lligall 4MP-260, informe de 4 de gener de 1823.

22. Ramon ARNABAT, Manuel BOFARULL i Joan A. VENTURA (ed.) (1993), *La llibreta d'en Xaconin: Dietari d'un soldat reialista del Penedès (1820-1823)*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs.

mil reialistes refugiats que havien de ser alimentats diàriament. Tot plegat comportà greus alteracions de l'ordre públic pels enfrontaments entre els reialistes, o entre els reialistes i la població francesa, com el que protagonitzaren les tropes del Misses davant l'església de Perpinyà.

El mes de març ja eren sis mil cinc-cents, majoritàriament soldats i oficials reialistes i eclesiàstics, però també dones i canalla. Estaven repartits per una munió de pobles: Bages del Rosselló, Banyuls des Aspres, Bonpàs, Brullà, Elna, Genís de Fontanes, Llayrà, Ortafà, Palau de Vidre, Pesillà de la Ribera, Pià, Ribesaltes, Sant Andreu de Sureda, Sant Llorenç de la Salanca, Santa Maria del Mar, Torrelles de la Salanca, Tresserra, Vilanova de la Ribera, Vilalonga de la Salanca, Argelers, Bages, Bruidau, Brullà, Ositafa, Torreferera. També a Tolosa, Sant Andreu de Salanca, Narbona, Carcassona, Alenya, Parestortes, Espirà de l'Aglí i Albi. Baixàs, Baho, Perilla, Sant Hipòlit, Cluirà, Villelengue, Torrecillas, Bompàs i el Voló. Malgrat les seves divisions, els reialistes preparaven el rearmament per tornar a intentar entrar a Espanya, La majoria d'ells tornaran a Catalunya acompanyant les tropes franceses dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, que entraran el mes d'abril de 1823.

LA RESTAURACIÓ ABSOLUTISTA DE 1823-1833: REPRESSIÓ I EXILI

La restauració de l'absolutisme el 1823 per mitjà de Ferran VII, significà l'inici d'una brutal repressió contra els liberals, en la qual s'aplicà la mentalitat inquisitorial de què hem parlat, i que provocà un gran nombre d'assassinats, empresonats, multats, depurats —*purificats*—, i exiliats, com mai s'havia conegut al nostre país, i com no es tornarà a repetir, quant al seu volum i importància proporcional, fins a la implantació del règim franquista l'any 1939. Un esforç repressiu, però, que no aconseguirà restaurar el vell règim, ni barrar el pas al liberalisme. El governador del Consell de Castella, Vilella, va dir a l'ambaixador francès que «le constaba que de los nueve millones de habitantes que tenía España, había de tres a cuatro millones de liberales [...], pero que valía más vivir en España con un millón de personas como es debido, que con diez millones de revolucionarios».²³

Per una banda, s'insisteix a retornar les coses a l'estat que estaven abans, així, a la declaració constitutiva de la Junta Provisional del Reyno, es diu:

23. Ramon ARNABAT (2002), «Repressió liberal i restauració de la monarquia absoluta», a *Enfrontaments civils: Postguerres i reconstruccions: Segon Congrés de Recerques*, Lleida, Pagès Editors, p. 422-440.

[...] mira como si jamás hubiesen existido todos los actos públicos y administrativos y todas las providencias del Gobierno erigido por la rebelión; y restituye en consecuencia provisionalmente las cosas al estado legítimo que tenían antes del atentado del 7 de marzo de 1820.²⁴

Mentrestant, a Cadis, el rei, que havia signat un decret el 30 de setembre en què prometia una mena d'oblit general, l'endemà en signava un altre en què deia el contrari, és a dir, beneïa la repressió.

Des del poder s'avalava i es protegia la repressió *espontània* dels voluntaris reialistes, igual que el Govern franquista ho faria amb els falangistes, tal com denunciava un home tan poc sospitós de liberal com el marquès de Miraflores:

Hízose creer al populacho más soez, instigado de mil maneras, que nadie podía ni debía contener las demostraciones de lo que se decía lealtad, reducidas a insultar, prender, matar, saquear, incendiar y robar, aprovechándose de un terrorismo, comparable solo al de la ominosa revolución Francesa. [...] Prisiones, asesinatos, trope-lías inauditas y de todas especies, el más furioso democratismo, desarrollado a la Augusta sombra de lealtad, de restauración de las Antiguas Leyes, y de la Religión de un Dios de paz y misericordia; este era el aspecto que ofrecía la desventurada España, a medida que caía en ella el régimen Constitucional. [...] Tan funesto estado presentaba la restauración; la Regencia lo veía, y no solo lo toleraba sino que tácitamente lo aplaudía. Sus autoridades subalternas nada hacían, o coadyuvaban a las persecuciones, y participaban de los despojos de los perseguidos.²⁵

El mateix Ferran VII retardà la seva arribada a Madrid fins al 13 de novembre, per tal de permetre la venjança dels reialistes sobre els constitucionals, tal com assenyala el banquer francès G. J. Ouvrard, finançador de la campanya francesa:

La majoria de viles per on he passat estaven lliurades als furors de l'anarquia, el partit triomfant aplicava la venjança; mai cap altre país m'havia ofert un espectacle tan deplorable. Dins de les viles, les cases buides oferien les petjades de les devastacions i els pillatges, les forques aixecades, les presons plenes, la xusma enfervoritzada llençant crits sinistres, les autoritats expectants o còmplices dels excessos, i impotents per aturar-los. Als camps, els desafortunats fugitius, els camperols aixecats,

24. Archivo del Palacio Real (APR), papeles reservados de Fernando VII (APR, PRFVII), vol. XXIV, f. 73-74.

25. Marqués de MIRAFLORES (1834), *Apuntes histórico-críticos para escribir la historia de la revolución de España desde el año de 1820 hasta 1823*, Londres, Ricardo Taylor, p. 206-209 i 219-220.

els camps incultes. [...] Aquest ha estat el resultat final d'una intervenció plantejada per la salut i la pacificació d'Espanya.²⁶

Mà dura és el que demanaren diferents col·lectius i institucions en les seves exposicions al rei en què el feliciten pel seu retorn al poder absolut, especialment les corporacions eclesiàstiques, com per exemple el clergat del bisbat de Solsona o l'Ajuntament de Lleida:

Purgad vuestras provincias, cual Felipe el Prudente, del pestífero vapor de las nuevas doctrinas; Reponed el Santo Tribunal en el uso de sus facultades; Estableced en todas las Ciudades populosas (como lo tenia instado, y concedido esta) los sabios Jesuitas que son verdaderos defensores del Trono, y fuertes atletas de la casa de Israel; Proveed vuestras Universidades de maestros que a la paz de la doctrina, infundan en los jóvenes la virtud. Con estas medidas labraréis el bien estar de vuestros vasallos, conseguiréis el reposo, de que tanto tiempo ha estado privada la Rl. Familia, lograréis una vida pacífica, y la felicidad que os desee[a] por inmensos años esta Ciudad que arde en amor por su Rey, y Soberano.²⁷

La demanda de restauració de la Santa Inquisició es convertí en el principal identificador de les posicions extremistes i fou el resultat d'una campanya plenament planificada i més àmplia en favor de «Rey absoluto e Inquisición, unidad política y religiosa, un Rey, un Señor, una creencia política y religiosa».²⁸

La repressió reialista contra la població liberal va arribar a nivells aberrants i va ser fruit d'una combinació de revenja personal i de planificació política per aconseguir depurar l'Administració i l'Exèrcit i terroritzar els constitucionals. *Depuració, purificació* són paraules que també farà servir el règim franquista per netejar l'Administració. També, igual que en el franquisme, els judicis militars sumaríssims, es creà una jurisdicció especial: les Comisiones Militares Ejecutivas y Permanentes, que en menys d'un mes (24 d'agost a 12 de

26. Gabriel J. OUVARD (1826), *Mémoires de G. J. Ouvard sur sa vie et ses diverses opérations financières*, vol. II, París, Moutardier, p. 60-61.

27. Arxiu Diocesà de Solsona, carpeta 479, plec 1: (Ajuntament de Lleida) *Señor, la ciudad de Lérida en vuestro Principado de Cataluña, fiel a sus soberanos desde su restauración por el Conde Ramón Berenguer, se presenta a los pies del socio con la más dulce emoción, y al paso que felicita la libertad de Vuestra Real persona, vuestro regreso glorioso al trono*, Lleida, Imprenta Corominas, 16 de novembre de 1823. *EXPOSICION que dirigen a S.A.S. La Regencia del Reyno los curas párrocos del Obispado de Solsona*, Solsona, 1 d'octubre de 1823.

28. APR, PRFVII, vol. XXII, f. 238-240. Exposició datada a Madrid el 5 de desembre de 1823.

setembre de 1824) publicaren cent dotze sentències de mort. El 9 d'octubre de 1824, el Ministeri de Guerra ampliava la seva jurisdicció amb penes més rigoroses a tota classe de delictes, per acció o per omissió, de paraula o d'obra, comesos després de l'1 d'octubre de 1823. Alhora que es formava una Junta Secreta d'Estat, que s'encarregà de confegir una llista de vuitanta mil noms sospitosos de constitucionalisme.

El militar constitucional Pedro Méndez afirma que, segons dades de la mateixa Reial Audiència, entre l'octubre de 1823 i l'octubre de 1825, havien estat assassinades a Catalunya 1.828 persones.²⁹ Segons Josep Fontana, a Catalunya hi hagué, els anys 1823 i 1824, 2.044 assassinats per qüestions polítiques.³⁰ Karl Marx (escrit el 21 de novembre de 1854, i inèdit fins al 1957, assenyalarà que «según la *Gaceta de Madrid*, en un solo mes —del 24 de agosto al 24 de septiembre de 1824— fueron fusiladas, ahorcadas o descuartizadas mil doscientas personas y eso que aún no se había promulgado el bárbaro decreto contra los comuneros».³¹

Per entendre aquesta vesània repressora de l'absolutisme fernandí cal tenir en compte que, segons els reialistes, el nombre d'addictes a la Constitució era molt gran:

No bajan de ocho cientos mil los individuos que han estado alistado a la Milicia Nacional, a los cuales si se añaden los empleados, los militares, los individuos de sociedades secretas, los secularizados y los compradores de bienes nacionales, se verá que llegan a un millón los que podían considerarse comprometidos con el régimen constitucional y forman con sus familias la mitad de la población total de la Península.³²

Tot i que sense arribar a aquestes dades, els informes recollits per la Superintendència de Policia indicaven que, tres anys després de la Restauració

29. Pedro MÉNDEZ DE VIGO (1834), *España y América en progresos: La Constitución del año XII*, París, Imp. de H. Fournierigo (reproduït pel marquès de Miraflores (1834), *Documentos a los que hace referencia en los apuntes histórico-críticos sobre la revolución de España*, vol. II, Londres, Taylor, p. 347-349).

30. Josep FONTANA (1987), *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62, p. 215.

31. Karl MARX (1973), *La Revolución en España*, ed. a cura de Manuel Sacristán, Barcelona, Ariel, p. 59-62.

32. Alejandro OLIVÁN (1824), *Ensayo imparcial sobre el gobierno del Rey D. Fernando VII, escrito en Madrid por un español en mayo del presente año, y dado a luz en Versalles por un amigo del autor*, París, J. P. Jacob Impresor, p. 155.

absolutista, encara hi havia a Catalunya 16.509 persones *adictas a la Constitución*, i 143.749 en el conjunt de l'Estat, sense comptar Madrid i Cadis, cosa que podria elevar les dades globals fins a més de cent seixanta mil persones —un 1,6 % de la població i un 8 % dels veïns.³³

Uns cinc mil liberals catalans (entre vint mil i trenta mil espanyols, hi ha qui parla de trenta-cinc mil) emprengueren de nou el camí de l'exili, en alguns casos era la segona vegada que ho feien en el transcurs d'una dècada.³⁴ Entre dos mil cinc-cents i tres mil cinc-cents catalans (entre quinze mil i vint mil espanyols) anaren a parar a França, més de la meitat eren soldats i oficials (uns dotze mil cinc-cents en total) que s'hi havien refugiat seguint els acords militars tot i que sovint foren tractats més com a presoners que no pas com a refugiats, i van ser tancats en camps de concentració a Marsella, Perpinyà i Bordeus. L'altra meitat eren sectors de les classes benestants, com els comerciants i els propietaris; de les classes mitjanes, com els professionals liberals i els funcionaris, i de les classes populars, com els artesans i menestrals i els pagesos, que donaren suport a la revolució. A Anglaterra, via Gibraltar, hi anaren a parar entre dos-cents i tres-cents exiliats catalans (prop d'un miler d'espanyols en total), pertanyents a sectors socials més benestants, com ara els diputats catalans Pere Surrà i Rull i Esteve Desprat. La majoria es concentraren al barri modest de Somers. D'altres anaren a Portugal, Gibraltar o als Països Baixos, i encara d'altres travessaren l'oceà per arribar als Estats Units d'Amèrica i a Riu de la Plata, com Josep Sardà i Joan Baptista Carbonell.

Des de França i Anglaterra es prepararen diferents conspiracions liberals per enderrocar l'absolutisme, i en les quals tingueren un paper important els militars catalans Antoni Baiges i Milans del Bosch. Malgrat tot, els liberals s'emportaren a l'exili les seves divisions i rancúnies, i el debat entre moderats i exaltats seguí, acusant-se mútuament d'haver contribuït a la caiguda del règim constitucional, segons els uns per anar massa de pressa amb les reformes i fer-les massa a fons, i segons els altres per anar tan a poc a poc i fer-les tan superficials.

33. AHN, Consejos, lligall 12276, *Estado que manifiesta el número de personas que en los índices inversos remitidos por los Intendentes del Ramo resultan con las notas de más o menos adictos al Régimen Constitucional*, Superintendència de Policia, Madrid, 31 de gener de 1826.

34. Rafael SÁNCHEZ MANTERO (2002), «Exilio liberal e intrigas políticas», *Ayer*, núm. 47, p. 17-34; Juan F. FUENTES (2007), «Afrancesados y liberales», a Jordi CANAL (ed.), *Exilios: Los éxodos políticos en la historia de España, siglos XV-XX*, Madrid, Sílex, p. 137-166.

A finals de 1823, Antoni Puigblanch, exiliat a Londres, expressava mitjançant una carta la seva desesperança vers el futur del país amb la Restauració absolutista:

No solo hemos perdido la libertad, sino también la independencia, siendo quien allí manda los franceses, y gracias, pues a Fernando y su infame clericalia iban a acabar con todo hombre notado de patriota, de no contenerlos los Franceses. [...] Lo que yo deseo con respecto a la suerte de Cataluña es que verifique su agregación en toda la izquierda del Ebro con Francia de la cual hay bastantes aparatos. Jamás he sido adicto a los franceses, pero habiendo llegado las cosas a este extremo, lo tengo todo por menos malo que ser españoles».³⁵

L'amnistia de l'1 de maig de 1824, en realitat es va convertir en una eina més de repressió, de manera que alguns que fins en aquell moment s'havien pogut escapar de la repressió ara hi restaven subjectes. S'hi acolliren, però, un nombrós grup d'oficials presoners que podien témer menys la repressió.

Des de Londres, es prepararen diverses temptatives de restauració del règim constitucional. Així, el 16 de novembre de 1825, el superintendent de policia informava els seus subordinats de Catalunya que:

los refugiados Españoles en Londres meditan algunas tentativas contra la Península; pero que no han podido avenirse entre ellos Milans y Mina para proyecto alguno por su desunión y falta de dinero; que Milans abandonado por los demás Generales ha procurado organizar por sí solo una expedición destinada a verificar su desembarque en las costas de Cataluña, donde esperaba hallar partidarios; pero que en fuerza de las persuasiones de San Miguel y el Brigadier Peón pudieron hacerle renunciar de toda tentativa aislada; más sin embargo ha dado a entender que en breve se hallará en Arenys de Mar, donde se deberá efectuar el desembarco, asegurando los refugiados por las Cartas que reciben de España que sus secuaces están prontos y que el coronel Bazán, el Comandante Figueroa, y otros han salido para Gibraltar con el objeto de establecer algunas ramificaciones en los reynos de Murcia y Valencia donde el primero cuenta con sus amigos.³⁶

La historiadora Irene Castells ha estudiat les conspiracions liberals durant aquests deu anys (Mina, Torrijos, Milans, Renovales), i que tenien com a

35. Biblioteca Nacional de España, ms. 8853, f. 316-318, carta amb data de 22 de novembre de 1823.

36. Biblioteca de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives - Universitat Pompeu Fabra, Ofici de Josep Olzinellas, cap de de la Subdelegació de Policia de Vilafranca del Panadés, amb data de 26 de novembre de 1825.

centre Londres i París. Una de les més importants fou la que organitzà la Junta de Baiona amb una entrada de set-cents homes armats pels Pirineus encapçalats per Mina i Valdés l'any 1829. Abans ja ho havien intentat pel Llevant (1826), i ho tornaran a intentar per Gibraltar amb Torrijos (1831).³⁷

Per altra banda, bona part dels exiliats a Amèrica del Sud participaran i s'integraran en els nous estats, com a professionals qualificats (militars, mestres, advocats...), a Riu de la Plata, Xile, Perú, Bolívia.

Molts d'aquests exiliats faran seus els postulats econòmics, socials, polítics, intel·lectuals dels països d'acollida i els portaran al nostre país quan retornin. Segons assenyala el professor Deleito,

entre otras mil cosas desconocidas, la emigración nos trajo: en arte, el romanticismo; en economía, las reformas d'enseñanza; la educación popular y el principio de la dignificación del magisterio; en industria, el conocimiento y la implantación de las grandes máquinas; el comercio la propaganda de librecambio y los modernos usos mercantiles.³⁸

Per exemple, Pascual Montesinos estudià a Anglaterra les institucions escolars i de beneficència, i inspirà les reformes radicals de la primera ensenyança a Espanya, on creà les escoles normals i establí les escoles de pàrvuls.

ELS MALCONTENTS

L'any 1828 el fracàs de la revolta dels Malcontents va provocar un reduït exili voluntari dels dirigents de la revolta i el desterrament forçat d'altres participants en l'aixecament, a Amèrica i al nord d'Àfrica. Ferran VII i els seus col·laboradors aplicaren una brutal repressió contra aquells que s'havien revoltat, i que durant el Trienni Liberal l'havien ajudat a recuperar el tro absolut. Molts dels dirigents de la revolta dels Malcontents foren penjats a la forca, coincidint amb la visita de Ferran VII a Tarragona i Barcelona. Una part són deportats al nord d'Àfrica, i encara d'altres agafen, per primer cop, el camí de l'exili (un miler en total).³⁹

37. Irene CASTELLS (1989), *La utopía insurreccional del liberalismo: Torrijos y las conspiraciones liberales de la década ominosa*, Barcelona, Crítica. Vegeu també VILAR (2006), p. 123-196.

38. DELEITO (1921). Vegeu també David RUBIO, Alfredo ROJAS FRIEND i Juan F. FUENTES (1998), «Aproximación sociológica al exilio liberal español en la Década Ominosa (1823-1833)», *Spagna Contemporánea*, núm. 13, p. 7-19; Rafael SÁNCHEZ MANTERO (1975), *Liberales en el exilio*, Madrid, Rialp.

39. Jaume TORRAS (1967), *La guerra de los Agraviados*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

L'any 1830 canvien les coses substancialment a França, la revolució provoca la caiguda del règim monàrquic absolutista de Carles X, i la seva substitució per la monarquia liberal de Lluís Felip d'Orleans. Això provoca una reacció al regne espanyol: s'augmenta el control sobre els exiliats, i s'evita la seva tornada, malgrat l'augment de les demanades, tal com assenyalava el vicecònsol de Perpinyà, el comte d'Alcúdia (23 de juny de 1832), «el gran número de españoles indigentes que se presentan para entrar en España».⁴⁰

No fou fins al 15 d'octubre de 1832 quan s'atorgà una amnistia digne d'aquest nom, però llavors molts dels exiliats estaven ja mínimament instal·lats i no es mostraren confiats a retornar. Tot i això hi hagué un grup considerable que sí que acceptà la proposta. Dels que tornaren, segons les dades que ofereix Anna Maria Garcia Rovira, un 39 % eren soldats i oficials, un 30 % artesans i comerciants, un 27,5 % pagesos, i un 4 % funcionaris.⁴¹ De les sis mil fitxes obertes per gestionar els retorns, un 75 % procedien de França, un 20 % d'Anglaterra i Gibraltar, i la resta dels Estats Units, Bèlgica, Portugal...

El mes de gener de 1833, és Cea Bermúdez qui es dirigeix al vicecònsol de Perpinyà per alertar-lo que «varios descontentos están haciendo en esta ciudad y en otros pueblos de sus inmediaciones y cercanos a nuestras fronteras acopio de armas y municiones con el perverso objeto de trastornar la tranquilidad pública en España».⁴² L'octubre de 1833, un cop mort Ferran VII i proclamada Isabel II, es dictarà una nova amnistia, de manera que entre 1833 i 1834 un nombrós grup d'exiliats liberals s'hi acollí i retornà a Catalunya (soldats i oficials, professionals, artesans i pagesos).

LES GUERRES CARLINES

Al llarg de la Primera Guerra Carlina (1833-1840), sobretot a partir de 1835, ja trobarem combatents carlins catalans al sud de França, al voltant d'un miler entre 1835 i 1839 (Sète, Béziers, Montpeller), des d'on conspiraran a favor de les tropes carlistes, als quals cal afegir els fets presoners i deportats, uns dos mil cent a Puerto Rico i uns mil cinc-cents a Cuba, bona part d'ells catalans. Especialment significatius, pel que fa al nombre d'exiliats carlistes, són els anys 1835 i 1836. Bona part dels carlistes catalans exiliats a França resideixen

40. Citat a Antonio RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), *El exilio carlista en la España del XIX: Carlistas y «demócratas» revolucionarios*, Madrid, Castalia, p. 36.

41. Anna M. GARCIA ROVIRA (1989), *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*, Vic, Eumo.

42. Citat per RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 37.

als departaments de l'Herault i del Gard (Montpeller, Béziers, Lunèl, Clermont l'Hérault, Lodeva i Agde), són advocats, artesans i menestrals, i pagesos, des de soldats fins a oficials. L'any 1837 el Govern isabelí posarà com a condició prèvia per autoritzar qualsevol retorn, «jurar la Constitució de 1812, conforme al Decreto de 28 de agosto último [1836]». Ahora que demanarà a les autoritats franceses que estrenyin el control sobre els caps carlistes, com ara el canonge Benet Tristany:

Edad de 35 a 40 años. Estatura regular. Pelo negro. Ojos pardos. Nariz algo chata. Barba cerrada con mucha patilla inclinada hacía arriba. Cara redonda. Color moreno. Corpulento, vista alegre y desvergonzado y de modales groseros. Tiene propensión a silbar.⁴³

Serà, però, al final de la Primera Guerra Carlina (1839-1840) quan es produirà l'exili massiu de carlins catalans cap a França, en no acceptar les tropes carlines comandades per Ramon Cabrera l'acord de Bergara. Les dades disperses de què es disposa permeten afirmar que aquest exili afectaria uns sis mil soldats i oficials carlistes catalans que travessaren la frontera francesa i foren internats a Bourg, el Puig, Besançon..., el mes de juliol de 1840. En total uns vint mil homes que, segons el mateix Cabrera, es distribuïen d'aquesta manera: 74 caps, 1.980 oficials i 18.678 soldats, la majoria catalans, valencians i aragonesos, segons les dades oficials. Al final de la guerra hi ha una xifra de 36.500 carlistes a França, una tercera part catalans, la majoria en dipòsits (cinc mil després del conveni de Bergara, disset mil nou-cents amb Cabrera i uns set mil pel País Basc):

[...] todos los días se veían pasar la frontera multitud de realistas [...]. Se lanzaban impávidos en medio de la desgracia y la miseria, abandonando el suelo donde nacieron. Causaba compasión ver tan bizarros jóvenes, desnudos, y denegridos por el hambre y la calamidad.⁴⁴

S'estigueren als departaments dels Pirineus Orientals, de l'Alta Garona, dels Alts Pirineus i del Tarn i Garona.

Alhora, més d'un miler de carlistes catalans (un total de 3.557 espanyols) eren deportats a ultramar (Cuba, Puerto Rico o Filipines) durant la guerra i al

43. Citat per RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 60.

44. Rafael GONZÁLEZ DE LA CRUZ (1846), *Historia de la emigración carlista, dedicada a los monárquicos españoles*, Madrid, s. n., t. I.

seu final. Aquesta derrota aprofundirà la divisió a les files carlistes, i desmoralitzarà molts dels seus homes: comte de Montemolín, Don Juan, Carles VII.

Bona part dels soldats i oficials carlistes intentaren retornar a Catalunya ben aviat, aollint-se a l'indult del 30 de novembre de 1840, tot i el seu caràcter restrictiu. La Regència publicarà un nou decret el 30 d'agost de 1841, «acto de clemencia», «para extinguir los restos de nuestras discordias civiles». A poc a poc, i a partir de 1842, bona part dels soldats carlistes aniran tornat, ja sigui d'una manera oficial o clandestina.

La majoria d'edat d'Isabel II i el govern moderat que succeeix a Espartero augmentaran el control i els filtres vers els republicans, així no s'autoritzarà el lliurament de passaport a Abdó Terrades, a causa dels seus antecedents i la situació de Barcelona. Mentrestant, s'obren una vegada i una altra les portes als carlistes:

La Reina Nuestra Señora se ha dignado mandar que se permita la entrada en España a los soldados que hubieren pertenecido al Ejército Carlista [28 d'octubre de 1845].⁴⁵

La Guerra dels Matiners (1846-1849) i la posterior derrota de carlins i republicans a mans de les tropes del govern liberal moderat, portà de nou un nombrós contingent de carlins, aquest cop acompanyats de republicans catalans, com ara Tomàs Bertrán i Soler, Gabriel Baldrich o Ermenter Huguet, a l'exili. Uns tres mil homes en total (un 80% carlins i un 20% republicans, aproximadament) que s'instal·laren majoritàriament a França, però també a Algèria, Portugal, Itàlia i Anglaterra. La majoria d'aquests exiliats, uns dos mil cinc-cents (85% carlins i 15% republicans), s'acolliren als nous indults del 19 de gener i del 8 de juny de 1849:

No haya un soldado privado de vivir en el seno de su familia, bórrese hasta el recuerdo de las discordias intestinas, para poder afirmar que no existe ningún súbdito de S. M. a quien tengan alejado de su hogar ni de su patria, las contiendas y vicisitudes políticas.

45. Vicente LLORENS (1968), *Liberales y románticos: Una emigración española en Inglaterra (1823-1834)*, Madrid, Castalia. Vegeu també Pere ANGUERA (1995), *Déu, rei i fam: El primer carlisme a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Manuel SANTIRSO (1999), *Revolució liberal i Guerra Civil a Catalunya*, Lleida, Pagès Editors.

Això sí, «a los carlistas que quieran acogerse a la amnistía exigirá V. pres-ten juramento de fidelidad a la Reina N. S. Y a la Constitución».⁴⁶ Tornaren pel Pertús i la majoria s'instal·laren a les terres gironines del Segrià. La majoria procedien de Perpinyà, Baiona, Bordeus, Marsella, Montpeller, però també d'Algèria, Portugal, Itàlia, Londres: Joan Ventura de Tarragona; Joaquim Pi-bermons, esparter de Torroella de Montgrí; Joaquim Mallorquin, espardenyer de Valls; el prevere Lluís Champané de Barcelona...

El fet que aquestes amnisties exigissin el jurament de fidelitat a la reina i a la Constitució va fer que un altre grup d'uns cinc-cents exiliats catalans restés a l'estranger i no tornés fins als anys seixanta. Mentrestant, des de Montpeller i Béziers, alguns republicans i carlistes no deixen de preparar cops contra la monarquia isabelina, motiu pel qual són internats més cap a l'interior. La majoria, tal com assenyala Rodríguez-Moñino són «gente humilde, cuya condición nos refleja la escasa importancia social de estos grupos, fieles a una idea y siempre dispuestos, por ella, a luchar, con entrega total a su causa [agost de 1852]».⁴⁷

L'any 1848 es produirà una nova onada revolucionària a Europa, i en la qual participaran alguns dels exiliats catalans i espanyols, especialment a París. Destaca el paper que hi va tenir Nicolàs de Balzo, que havia estat president de la democràtica Junta d'Armament i Defensa de la ciutat de Barcelona en la Jamància de 1843. Aquest personatge signa manifestos en plena revolució de 1848 a París que acaben amb «¡Vive la France! ¡Vive l'Espagne! ¡Vive la République! ¡Vive la fraternité des Peuples!», i forma un Comitè Democràtique Espagnol. Serà el moment en què, des de París, també, Abdó Terrades farà una crida als «soldats del poble» a seguir «el pendón republicano» per tal de dessempllegar-se dels carlistes:

[...] sacudir la librea de esclavos que os han impuesto los desesperados defensores del absolutismo teocrático, [...] las fuerzas combinadas del oro, la astucia, y la mentira.⁴⁸

46. Vegeu Joan CAMPS GIRÓ (1978), *La Guerra dels Matiners i el catalanisme polític (1846-1849)*, Barcelona, Curial; RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 39-90; Robert VALL-VERDÚ (2002), *La Guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

47. RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 99-100.

48. Vegeu AYMES (1987), p. 109-115.

REPUBLICANS, DEMÒCRATES I CARLINS

Els anys centrals del segle XIX i durant la seva segona meitat, es produirà un exili continuat, tot i que no pas massiu, de caràcter polític, que portarà al país veí carlistes, republicans i demòcrates, socialistes i anarquistes.

Després del Bienni progressista (1854-1856), un miler de demòcrates i republicans catalans (uns tres mil cinc-cents espanyols) passaran per l'exili a Anglaterra, Bèlgica, França, a les ciutats de París, Brussel·les, Londres i Ginebra.

Les amnisties del 20 d'octubre de 1856 i del 7 de desembre de 1857 facilitaren el retorn de centenars de carlistes, demòcrates i republicans, la majoria de procedència humil i d'escassa formació cultural, d'entre trenta-cinc i quaranta anys (combatents —oficials i soldats—, jornalers, pagesos, teixidors, menestrals), la majoria dels quals havien marxat a l'exili el 1848/1849. El 80 % dels que tornen són catalans (Balaguer, Barcelona, Manresa, Girona, Tarragona, Lleida, Santa Coloma de Farners, Santa Coloma de Queralt, Castellar del Vallès, Tortosa, Reus, Sant Celoni, Sant Pere de Torelló, Vilafranca del Penedès, Sabadell, Mataró...).⁴⁹

Els fracassos dels intents revolucionaris de 1865-1867 (Prim, el gener de 1866, i el dels sergents del quarter de San Gil, el juny de 1866) portaren diversos dirigents progressistes, demòcrates i republicans a l'exili (França, París; Anglaterra, Londres; Bèlgica, Brussel·les; Ginebra; Oporto; Gibraltar) des d'on conspiraren contra la monarquia isabelina. Entre ells trobem a Víctor Balaguer, el general Prim, i Francesc Pi i Margall. Uns tres mil homes en el conjunt de l'Estat.

Però, fou amb motiu de la fi de l'experiència democràtica del Sexenni democràtic (1868-1874) i de la Primera República espanyola (1873-1874), quan l'exili dels republicans i obreristes catalans adquirí un caire més massiu, amb prop de dues mil persones (uns cinc mil espanyols en total). Uns s'exiliaren a França (dos mil cinc-cents), a Algèria (cinc-cents) i a Amèrica (mil), i d'altres, prop d'un miler, van ser deportats a Amèrica.

Un cop més França acollí la majoria d'exiliats, especialment els republicans, com Francesc Sunyer i Capdevila, que anà d'una banda a l'altra de la frontera successivament. O el cas de Víctor Balaguer, el polític i literat, que més d'una vegada travessà la frontera desterrat, i retornà clandestinament

49. RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 99-112.

amb una barba postissa i un sarró a l'esquena. O el general Prim, que en una ocasió travessà la frontera cap a Catalunya disfressat de mendicant.

Per acabar-ho d'adobar, la Tercera Guerra Carlina (1872-1876) portà de nou un nombre important de carlins presoners deportats a ultramar, i d'altres que conspiraven des de França, especialment des de Perpinyà, Baiona i San Juan de Luz. Al final de la guerra, uns cinc mil carlins catalans (uns quinze mil —vint mil espanyols, en total—), tornaren a exiliar-se a França. D'altres, prop d'un miler, serien deportats a ultramar. Allà ferien sis anys de serveis d'armes, o bé treballs forçats en les obres públiques. La majoria, sobretot catalans i valencians, acabarien tornant aviat, i entrarien en el joc polític del sistema de la Restauració, que, al cap i a la fi, defensava una ideologia semblant, si bé amb un rei diferent. Un nou indult, el febrer de 1876, completat el febrer i març de 1877, facilitarà el retorn sobretot de soldats carlistes.⁵⁰

OBRERS, ANARQUISTES, SOCIALISTES

Durant el darrer quart del segle XIX, les causes de l'exili català estigueren directament lligades al moviment obrer de la Primera Internacional (la Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors, FRE-AIT, i la Federación de Trabajadores de la Región Española, FTRE), sobretot a l'anarquisme, que començava a organitzar-se. La dinàmica política de la Restauració, que comportà la marginació política dels partits republicans i obreristes, i la repressió de les organitzacions obreres, portarà els anys vuitanta i noranta amb els diversos dirigents anarquistes i socialistes a l'exili francès, des d'on conspiraren al costat dels seus companys ideològics. Però també arribaren a França desertors i pròfugs de les quintes, tot i que la majoria s'acolliren a la nova Llei d'amnistia de juliol de 1891 i tornaren entre 1891 i 1893.

L'any 1883, el Govern espanyol situa Narbona y Béziers els centres neuràlgics de les trames dels exiliats republicans a França:

[...] tenga sumo cuidado con Béziers. Siempre ha sido con Narbona un foco de agitadores tanto catalanes, como de republicanos.⁵¹

La principal preocupació del Govern de la Restauració alfonsina seran les activitats que desenvoluparà Manuel Ruiz de Zorrilla al sud-est de França (Mar-

50. Pedro RÚJULA (2007), «Los carlistas», a Jordi CANAL (ed.), *Exilios: Los éxodos políticos en la historia de España, siglos XV-XX*, Madrid, Sílex, p. 167-189.

51. Carta del Consolat de Perpinyà al de Sète, el 30 d'agost de 1883, reproduïda a RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 133.

sella, Perpinyà i Sète). L'activitat desplegada pels dirigents republicans fou molt intensa a Montpeller i Béziers, on vivien els anys vuitanta més de sis mil espanyols. Cal recordar que el 1883 es produeix un moviment insurreccional republicà a la Seu d'Urgell. Amb motiu de la mort d'Alfons XII, tornen a moure's dirigents carlistes per Perpinyà, Tolosa, Baiona, Béziers, Narbona i Montpeller. L'agitació de republicans i carlistes s'accelerà a partir de 1886 i durant els primers anys de la dècada dels noranta. Per intentar aturar-ho el Govern espanyol, a més de demanar al Govern francès i als prefectes una major vigilància de l'activitat dels dirigents republicans i carlistes exiliats, promulgarà una nova amnistia, una nova Ley de Amnistia e Indulto, l'any 1891, a la qual s'acolliran els tres anys següents pròfugs, desertors i sotsoficials. Segons el vicecònsol de Montpeller, es tractava de «hombres sin instrucción y que en mi concepto han pertenecido a la clase de soldado; la mayor parte son casados y viven de su trabajo, con su familia».⁵²

A partir d'aquestes dates començaran a arribar a França socialistes i anarquistes. La presència de socialistes, com ara Antoni Puntet, i anarquistes, com ara Josep Oliva o Francesc Llombart (1891-1896), unirà les autoritats franceses i espanyoles:

[...] los trabajos por un lado de los anarquistas y por otro de los revolucionarios españoles, encaminados a atacar por todos los medios posibles a las instituciones, hacen necesario una vigilancia cada vez más estricta y rigurosa en todo el territorio de este consulado.⁵³

Alhora que s'estableixen controls més rigorosos a Navarra, Lleida i Girona. Segons les autoritats franceses, a mitjan anys noranta hi ha anarquistes espanyols a Béziers, Agde, Montpeller, Fàbregues, Saint Georges, Pignan... Les autoritats franceses, i sobretot els prefectes de l'Herault i de l'Aude,

[...] han dado las órdenes más severas para que sean vigilados los puntos señalados donde pueda haber españoles sospechosos; ha mandado un comisario especial de seguridad pública ara recorrer y examinar en los pueblos las listas de los españoles que se hallen establecidos y que se mande arrestar a todos los indocumentados y con carácter anarquista y revolucionarios [...] y que después de tomar los nombres de procedencia se les expulse del territorio francés, avisándome de antemano el día de la expulsión y el punto de la frontera donde se dirijan.⁵⁴

52. Citat per RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 148.

53. Ordre reservada del 23 de juliol de 1894. Vegeu VILAR (2006), p. 269-314.

54. Citat per RODRÍGUEZ MOÑINO (1984), p. 150.

Grups de carlistes i republicans, junt amb petits nuclis anarquistes (sobretot arran de la repressió dels processos de Montjuïc dels anys noranta) compondran la base de l'exili dels darrers vint anys del segle XIX. Uns i altres prepararan conspiracions, junt amb els seus col·legues francesos, per proclamar el descendent de Don Carlos, els uns, i per abolir la monarquia, els altres, i encara d'altres per fer la revolució.

Al tombant dels segles XIX i XX, tal com assenyala Àngel Duarte,

[...] los jóvenes demócratas que partieron tras el colapso de la primera República, y aquellos que en el tramo final del siglo se les añadirían para eludir la conscripción militar, asumieron, dado su perfil profesional y su vocación intelectual, la condición de mediadores culturales de la comunidad de emigrados y de instrumentos de contacto de ésta con las instituciones de los países de acogida. En medio de estas circunstancias, esos republicanos expatriados asumieron como propia, tras reconstruir sus biografías personales la tarea de dotar a la colectividad española de referentes cohesionadores. El primero de ellos: un acendrado patriotismo.⁵⁵

El gener de 1898 encara es dóna un altre indult dirigit a «desertores y prófugos», amb l'objectiu d'augmentar les tropes de l'Exèrcit i la Marina. De fet, durant el darrer terç del segle XIX, havia augmentat considerablement el nombre de joves d'entre vint i vint-i-tres anys pròfugs i exiliats, per tal d'evitar l'enrolament a les quintes. A Catalunya, i especialment als territoris propers a la frontera francesa, aquest exili de quintes era massiu.

Al llarg del segle XIX, i segons xifres aproximades, uns cinquanta-sis mil catalans, de les més diverses tendències polítiques, s'exiliaren, majoritàriament a França, però també a Anglaterra, i Amèrica. Aquests cinquanta-sis mil exiliats catalans representen més d'una quarta part, el 27 %, dels aproximadament dos-cents sis mil espanyols que s'exiliaren al llarg del segle XIX (vegeu-ne un recompte aproximat a la taula 1).

55. Àngel DUARTE (2002), «Republicanos, emigrados y patriotas. Exilio y patriotismo español en la Argentina en el tránsito del siglo XIX al XX», *Ayer*, núm. 47, p. 57-79. Vegeu també Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA (2007), «Republicanos», a Jordi CANAL (ed.), *Exilios: Los éxodos políticos en la historia de España, siglos XV-XX*, Madrid, Sílex, p. 191-216.

ELS EXILIS AL SEGLE XIX: L'EXILI CONTINU
(LIBERALS, CARLISTES, REPUBLICANS, SOCIALISTES, ANARQUISTES)

TAULA 1

QUANTIFICACIÓ APROXIMADA I TIPOLOGIA DE L'EXILI CATALÀ I ESPANYOL AL SEGLE XIX

<i>Any</i>	<i>Concepte</i>	<i>Catalans</i>	<i>Epanyols</i>
1808	Residents	300	1.000
	Tropes del marquès de la Romana	?	15.000
1808-1814	Guerra del Francès (refugiats, ostatges, deportats, desertors)	12.000	65.000
1813-1820	Afrancesats i llurs famílies	3.000	36.000
	Liberals a Europa	2.000	15.000
	Liberals a Amèrica	100	300
1820-1823	Absolutistes	6.000	12.000
1823-1833	Liberals	6.000	20.000
1828-1829	Malcontents	1.000	1.000
1834-1849	Deportats a ultramar	1.000	3.557
1839-1840	Carlistes a França	12.000	36.500
1849-1850	Matiners	3.000	3.000
1856-1857	Demòcrates i republicans	1.000	3.500
1866-1868	Progressistes i demòcrates	1.000	3.000
1872-1876	Carlistes deportats a ultramar	?	?
	Carlistes a França	5.000	20.000
1874	Republicans deportats a Amèrica	300	1.000
	Desertors de quintes	?	?
	Republicans exiliats a França i Algèria	1.700	3.000
	Republicans exiliats a Amèrica	300	1.000
1875-1898	Oposició a la Restauració (republicans, obreristes, federalistes, socialistes, anarquistes...)	500	2.000
	Total	56.200	205.857

FONT: Elaboració pròpia a partir de la documentació i la bibliografia citada en el text.